

סיקורת ספרים

אתיקה שאינה תמיד אתית

מה הקשר בין "רוח צה"ל" לבין מוסר התורה? מה ייחודה של אתיקה צבאית שהיא גם יהודית? מהן הסכנות בתשובות מוחלטות מדי לשאלות האלה? | עדו רכניץ ואלעזר גולדשטיין, **אתיקה צבאית יהודית, ידיעות ספרים, תל-אביב, 2013, 255 עמודים**

בחלקו הראשון מענה אפשרי, גם אם מוגבל, לבעיה הזאת בכל הנוגע למקורות מהמסורת היהודית.

אתיקה לכול

"אתיקה צבאית יהודית", ששני מחבריו בקיאים היטב בעולמה של ההלכה, הוא ספר עיון שמיועד לקהל הרחב ופונה לחילוניים ולדתיים כאחד. ניתן לעיין בו גם ללא כל רקע קודם בטקסטים יהודיים בלי לאבד עניין, והוא נמנע מהתפלפלות יתר בכל סוגיה ותת-סוגיה שבה הוא עוסק. ניכר שהספר נערך בקפידה, ושהושקעה מחשבה רבה במבנה הפרקים השונים כך שיהיו קריאים ורלוונטיים למפקד ולחילי הלוחם. כך, למשל, ההחלטה לשלב בו דוגמאות ספציפיות של סיפורי מורשת - רובן מתוך אתר הגבורה (www.gvura.org) - מאפשרת בכל עת להקיש מעקרונות כלליים להיבטים מעשיים וקונקרטיים ולהיפך, לצאת מתוך דוגמאות יישומיות עכשוויות לכלל עתיק יומין שכבר נוסח אי אז במקורות היהודיים.

החלטת עריכה נוספת שמקילה על הקורא והופכת את הספר לנגיש ולנוח לעיון היא הבחירה להוסיף בסוף כל פרק "הרחבות נושאיות". כך, למשל, בסוף הפרק על ערבות ורעות מופיעות הרחבות קצרות על הנושאים הבאים: "ערכה של הריבונות היהודית - מדינת ישראל", "האם מלחמה לשחרור הארץ היא מלחמת מצווה?" ו"גיוס בני ישיבות". הדבר מאפשר לכותבים להתמקד בפרקים עצמם בנושאים המרכזיים הנוגעים לכל ערך מצד

כמה מהעמדות המובעות בספר סותרות באופן יסודי את רוח צה"ל ואת היסודות המוסריים שעליהם הוא מושתת, ואין להן מקום בצה"ל

"רוח צה"ל" הוא מסמך קצר ותמציתי, ואין ביכולתו למצות את העיסוק במקורות או במסורות שפורטו לעיל. אך אין בכך כדי לפטור אותנו מהצורך שהקצינים והחיילים בצה"ל יכירו את המקורות שמהם, לכאורה, "יונק רוח צה"ל", בלשון המסמך.

כאשר אנו באים לתרגם למציאות את העקרונות שהוגדרו בקוד האתי, יאפשרו לנו אותם המקורות לגשת לדילמות המוסריות באופן רב-ממדי, מורכב יותר ובעיקר באופן שהולם את העקרונות ואת הערכים שהנחנו כבר לרגלינו.

למקורותיו היהודיים של "רוח צה"ל" יש גם משמעות מבחינת היכולת של הלוחמים ושל המפקדים להזהדות עם "הפלקט שעל הקיר" ולראות בו מסמך רלוונטי לפעולותיהם. לצערי, נכון להיום לא השכלנו להציב על מדף הספרים של מפקדי צה"ל את המקורות האלה באופן נגיש, מרוכז ונוח לעיון, והדבר נכון בנוגע לכל אחד מהתחומים שמהם, כאמור, "יונק" רוח צה"ל! הספר "אתיקה צבאית יהודית" מציע

מבוא

אשתקד יצא לאור ספרם של עדו רכניץ ואלעזר גולדשטיין "אתיקה צבאית יהודית". הספר מחולק לשני חלקים: בחלק הראשון עוסקים המחברים בערכים נבחרים מתוך רוח צה"ל, ובכל אחד מפרקיו הם מביאים, לדבריהם, "מבט יהודי על רוח צה"ל". בחלק השני רוכזו שלושה מאמרים הדנים ב"אתגרי העימות האסימטרי".

שני החלקים שונים מאוד זה מזה לא רק בסגנון ובמבנה, אלא גם במהות התוכן המובא בהם. זהו ספר שעשויה להיות בו תועלת - בעיקר בחלקו הראשון העוסק במישורין ברוח צה"ל. אין כיום די ספרים על אתיקה צבאית יהודית, והחלק הזה מספק מענה מסוים לאותו מחסור. עם זאת, כמה מהעמדות המובעות בו סותרות באופן יסודי את רוח צה"ל ואת היסודות המוסריים שעליהם הוא מושתת, ואין להן מקום בצה"ל.

המערכה האחרונה בעזה - מבצע "צוק איתן" - מעצימה את החשיבות ואת הדחיפות שבדין בסוגיות האלה.

רקע

בתחילתו של מסמך "רוח צה"ל" מפורטים מקורותיו: "מסורת צה"ל ומורשת הלחימה שלו כצבא ההגנה לישראל; מסורת מדינת ישראל על עקרונותיה הדמוקרטיים, חוקיה ומוסדותיה; מסורת העם היהודי לדורותיו; ערכי מוסר אוניברסליים המבוססים על ערך האדם וכבודו".

"איננו ממציאים יש מאין, אלא משחזרים את ההלכות על סמך מקורותינו הנצחיים... משימה זו אינה קלה, אך אפשרית ואף חיונית. בלעדיה צבאנו עלול לפזול למקורות זרים, שלא רק אינם שלנו, אלא מציגים לעיתים עמדה הפוכה משלנו. אומנם התרבות המערבית ינקה ערכי מוסר מתורתנו, אך אלה סולפו לבלי הכר, ממוסר של חסד מזויף וצבוע מכאן ועד אלימות כוחנית ונוראה משם".

לא הייתי מתייחס לנקודה הזאת, שלכאורה נכתבה שלא על ידי מחברי הספר עצמם, אלמלא הייתי מוצא לה הדים גם במקומות אחרים בספר, בעיקר מתוך התבוננות במה שנעדר ממנו.⁴ יש בי הערכה עצומה לתפיסת המוסר היהודית בכלל ולתפיסת האתיקה הצבאית ביהדות בפרט, אך אינני מוכן לראות בכלל החשיבה המערבית בתחום האתיקה "חסד מזויף וצבוע". הנה שתי דוגמאות ל"מערבי", ל"יהודי" ואף ל"בעל שם בקנה מידה בינלאומי" הרחוקות מלהיות "מזויפות" או "צבועות": ספרו הפילוסופי הקלאסי של מייקל וולצר "מלחמות צודקות ולא צודקות"⁵ והשקפתו ופועלו של המשפטן פרופסור ארווין קוטלר. כאמור בפתח הדברים, גם "רוח צה"ל" אינו יונק ממקור אחד, ואין חפיפה מלאה בין מקורותיו. הם משלימים ומפריים זה את זה, וראוי שנדע לכבד ולבחון כל אחד מהמקורות האלה בפני עצמו.

המקום השני בחלקו הראשון של הספר שבו ניתן לזהות חריגה מהקו הממלכתי באופן בעייתי ותמוה במיוחד מופיע כמעט בדרך אגב לקראת סוף החלק הראשון של הספר, בסופו של הפרק העוסק במשמעות: "בהקשר זה יש לציין שמבחינת ההלכה, פקודה המנוגדת להלכה יוצרת תוצאה בלתי הפיכה, ולכן היא מוגדרת 'בלתי חוקית בעליל'... לעמדה זו שותפים גם משפטנים בכירים".⁶

כדי להסביר את פשר הקביעה כי "לעמדה זו שותפים גם משפטנים בכירים" מפנים הכותבים לאתר nrg⁷ שבו מדווח על סמינר מ-2004 שהתקיים בחסות עמותת "מורשת המשפט בישראל". העובדה שלעמדה הזאת שותפים משפטנים בכירים היא אולי מעניינת, אך חסרת כל תוקף חוקי. הרי באותה המידה ניתן להביא הוכחות לכך ש"לעמדה הזאת לא רק שלא שותפים משפטנים בכירים רבים, אלא גם מתנגדים משפטנים בכירים". זו כנראה

סא"ל סמואל בומנדיל
מפקד הנוער והקהילה בחיל החינוך והנוער,
לשעבר קצין החינוך של פיקוד צפון

"אתיקה צבאית יהודית", הוא ספר עיון שמיועד לקהל הרחב ופונה לחילוניים ולדתיים כאחד

וההתייחסות היחידה לנושא היא במשפט הבא: "סוגיית סירוב פקודה מטעמים דתיים עלתה בהקשר של פינוי יישובים",² וכאן מגיעה רשימה לא קצרה של הפניות למקורות אחרים, חיצוניים לספר. ספק אם הניסיון שלא לגעת בסוגיות האלה נובע מכך שהמחברים ראו בהן סוגיות טפלות או מהמחשבה שהן אינן מעניינות את הקורא הממוצע. להערכתנו, יש כאן בחירה מודעת (ולגיטימית) שלא "לשרוף" את הספר באמצעות דיונים שיהפכו אותו למזוהה פוליטית או לשנוי מדיי במחלוקת, מה שיחטא לעקרונות ה"גם וגם".

שתי סוגיות נוספות שנידונות בהיקף רחב בספרות ההלכתית, והן רלוונטיות ביותר לסוגיה של אתיקה צבאית יהודית, אך הספר בחר שלא להעמיק בהן, הן ההבדל בין יהודי לבין גוי בסוגיות הלכתיות שונות הנוגעות לחיי אדם וכן ההבדל בין מלחמה "רגילה" לבין "מלחמת מצווה" במחשבה ובהלכה היהודית.³ כניסה לשתי הסוגיות האלה הייתה מחייבת את הספר להיכנס למחוזות טעונים, שניים מאוד במחלוקת וקשים לעיכול בעבור לא מעט מקוראיו הפוטנציאליים, ואני מניח שבכך טמונים חלק מהשיקולים בבסיס ההחלטה שלא לעסוק בכך.

פרשנות מסוכנת

למרות הניסיון להישאר ממלכתיים הרי בשתי נקודות (לפחות בחלקו הראשון של הספר, החלק השני הוא עניין אחר לגמרי) נסדק באופן משמעותי מעטה הממלכתיות - ושלא בטובתו של הספר. הנקודה הראשונה היא סביב השאלה האם האתיקה הצבאית היהודית עדיפה, טובה יותר, בעלת סמכות רבה יותר מהאתיקה הצבאית האוניברסלית. הספר אינו נוגע בסוגיה הזאת, למעט במקום אחד, בפתח הספר, בהקדמתו של הרב יעקב אריאל. עיון בפסקה הבאה אינו מותיר הרבה מקום לספק בנוגע לשאלה:

אחד, ולהעמיק בסוגיות נבחרות לאחר מכן מצד אחר.

התוצאה, כאמור, היא ספר מעניין, קריא ולא טרחני המצליח להביא לקהל מגוון ורחב תמונה מעניינת של חלק מהעקרונות היהודיים הנוגעים לאתיקה הצבאית.

ספר שהוא גם וגם

באופן כללי ניתן לומר שהמחברים ניסו - וגם הצליחו במידת מה - לכתוב ספר שיהיה "גם וגם" - גם לחילוניים וגם לדתיים, גם כזה שיחלקו בתום הלימודים בישיבות ההסדר וגם תשורה אידיאלית לכאורה לסיום קורס מפקדים בצה"ל, גם כזה שילווה יום עיון במכינת עלי, וגם כזה שיתאים ליום עיון בחטיבת הצנחנים, גם לרב וגם למפקד.

ה"גם וגם" הזה בולט כבר בתחילתו של הספר, כאשר ניכר ההבדל הלשוני והתוכני בין הקדמותיהם של הרב יעקב אריאל והרב אברהם גיסר, שהן מעין שילוב של הקדמה ו"כתב הסכמה", לבין הסגנון הנהוג בהמשך, בגופו של הספר, המתרחק מהניסוחים השמורים לספרי הלכה והגות דתית. העובדה שכל פרק בחלקו הראשון של הספר נפתח בציטוט הערך הרלוונטי מתוך "רוח צה"ל", כמעין מוטו לפרק, מוסיפה גם היא נופך ממלכתי לספר ומקנה לכתוב בהמשך מעין משנה תוקף של רשמיות ושל אובייקטיביות לכאורה.

אך ה"גם וגם" והניסיון להישאר עמוק בחיק הממלכתיות אינם רק בחירה הנוגעת לעריכה, לשפה ולמבנה הספר. הם נוגעים גם בבחירות שעשו הכותבים בנוגע לתוכן עצמו. באופן כללי, המחברים נמנעו בקפדנות רבה ובעקביות מכניסה למחלוקת "חדות" מדיי בנושאים כאלה ואחרים. החיבור בין דת לצבא ידע שתי מחלוקות כאלה בעשור האחרון: האחת נוגעת לפינוי יישובים והאחרת, להבדיל, נוגעת לשירת נשים. הסוגיות האלה נוגעות במישורן להיבטים רבים של מה שכינו המחברים "אתיקה צבאית יהודית", ובכל זאת, משתיהן מצליחים הכותבים לחמוק באלגנטיות.

בפרק על המשמעת ניתן אומנם למצוא הרחבה קצרה על "סירוב פקודה מטעמים דתיים", אולם בהרחבה הזאת לא ניתן למצוא התייחסות מפורשת, מעבר לכמה אמירות כלליות, לשתי המחלוקות הנ"ל. בחלק המתיחס לפינוי יישובים הדבר בולט במיוחד,

הסיבה לכך שבמדינה מתוקנת יכולים שלושה גורמים בלבד להגדיר מהי פקודה בלתי חוקית בעליל: קודם כול כנסת ישראל, לאחר מכן, במידה מסוימת, בית המשפט העליון ולבסוף - ובכפוף לשני אלה - גם צה"ל עצמו (באמצעות פקודות והוראות קבע). עד שייקבע אחרת, המשפט הקובע כי "פקודה המנוגדת להלכה מוגדרת בלתי חוקית בעליל" הוא שגוי, מטעה, ובעיקר מסוכן.

השער החסר

לפני שאמשיך לחלקו השני של הספר, אני מבקש לחזור ולעיין דווקא בכותרתו: "אתיקה צבאית יהודית". זו כותרת שכשלעצמה מנסחת, עוד לפני שעברנו לעמוד הראשון, כמה עמדות ברורות: ראשית, יש תחום כזה שנקרא "אתיקה צבאית יהודית"; ניתן לתחום אותו, להגדיר אותו בנפרד מ"אתיקה צבאית" גרידא או מ"אתיקה צבאית אוניברסלית", למשל. שנית, לא מדובר בספר שמציג פן מסוים באתיקה הצבאית היהודית או קו מחשבה אידיאולוגי כזה או אחר. הספר, רומזים לנו הכותבים כבר בכותרתו, הוא עיון אובייקטיבי המציג באופן ממצה לכאורה תחום מסוים: "אתיקה צבאית יהודית". אלא שאת ההתחייבות הזאת הספר רחוק מלפרוע. הוא מייטיב אולי לתמצת היבטים מסוימים של האתיקה הצבאית היהודית-אורתודוקסית,⁸ אך הוא רחוק מלשקף את ריבוי הפנים המצוי בעיסוק היהודי בתחום הזה.

לא מדובר בהחמצה אינטלקטואלית מופשטת, אלא בבעיה מעשית מבחינת יכולתו של הספר להיות רלוונטי. במציאות המבצעית החייל אינו נושא עימו מצפן ערכי יחיד. הוא נושא עימו יסודות שונים של אתיקה ושל ערכים, ואלה מתמודדים עם מערכות שונות המנסות להשפיע על פעולותיו החינוכיות, הדתיות והפיקודיות. אלה גם אלה אמורים להתמודד עם המציאות עצמה - המבצעית והפיזית - כאשר מדובר בחייל או ביחידה; והמדינית, למשל, כאשר מדובר בצבא שלם.

נראה שהספר מתאמץ יתר על המידה להציג את המבט היהודי על רוח צה"ל באופן שיהיה משלים, הרמוני ומקיף, כזה שמעצם קיומו, הסברתו והשראתו יפתור את המורכבויות הקיימות בשטח, במציאות. אלא שהמציאות הצבאית, חשוב לזכור, תימצא רק לעיתים

עד שייקבע אחרת, המשפט הקובע כי "פקודה המנוגדת להלכה מוגדרת בלתי חוקית בעליל" הוא שגוי, מטעה ומסוכן

רחוקות בתוך הרמוניה. ערפל הקרב והאיי ודאות אינם נוגעים רק למציאות הפיזית של המערכה. גם במלחמות הצודקות ביותר מוצא את עצמו האדם נתון בדילמות ובמתח מתמיד בין ערכים שונים. ההחמזה טמונה בכך שהיהדות עצמה היטיבה לאורך הדורות לבטא סתירות כאלה ולא להדחיקן והציעה לא מעט מודלים להתמודדות עם הקונפליקטים הנוצרים מתוך הסתירות האלה.

ניתן, למשל, להצביע על עשרות דוגמאות שבהן חז"ל ופרשנים מאוחרים יותר - ובהם הרמב"ם, הרמב"ן ואחרים - "מאתגרים" מצוות מפורשות מהתורה באמצעות פרשנות חתרנית או מחדשת. העיסוק במתחים האלה הוא דבר חשוב, נדרש ובעיקר יהודי מאוד, והוא נעדר כמעט לחלוטין מהספר. חלק בלתי נפרד, בעיניי, מאתיקה יהודית כלשהי הוא הצגת הדברים באופן שאינו הרמוני, שיש בו תמיד מתח בין בחינות שונות, היבטים שונים, השקפות שונות. האתיקה הצבאית היהודית אינה צריכה ואינה יכולה לצאת מהכלל הזה - בוודאי אם יש בכוננת העוסקים בכך לראות בה דבר יישומי ומעשי.

צעד אחד יותר מדי

עד כאן העיון בחלקו הראשון של הספר. לו הייתה כתיבתו נשלמת לאחר 184 עמודים וחלק אחד בלבד, היינו ניצבים בפני ספר שאינו חף מבעיות, אך הוא עדיין היה מוצא לו מקום ראוי על מדף הספרים הצה"לי. אלא שהמחברים בחרו להוסיף לספר גם "שער שני" המתייחס ל"אתגרי העימות האסימטרי". בשער הזה מובאים שלושה מאמרים שפורסמו בעבר במסגרות אחרות ועוסקים בנושאים הבאים: "הגדרת האויב בלחימה בטרור", "פדיון שבויים" ו"נוהל חניבעל". מפאת קוצר היריעה אתעלם מהשניים האחרונים, אך יש לי עניין מיוחד במאמרו של עדו רכניץ העוסק, כאמור, ב"הגדרת האויב בלחימה בטרור". בפסקאות הבאות אנסה להסביר מדוע המאמר הזה הוא בעייתי, קיצוני וחורג באופן משמעותי מהנורמות האתיות המקובלות כיום בצה"ל.⁹

התזה של מחבר המאמר היא שלמעשה ניתן וצריך להרחיב את הגדרת האויב בלחימה בטרור לקולקטיב התומך בו. את פשר ההגדרה של "הקולקטיב התומך בו" מוכן המחבר למתוח על פני אוכלוסיות שלמות. כך, למשל, אם בעזה עסקינן, הרי שברגע שהוכח שאזרחי עזה תומכים בטרור של שלטון החמאס, ניתן להגדיר את תושבי עזה אויבים, ומכאן גוזר המחבר, במשתמע או במישרין, כמה עקרונות יישומיים.

יש להבין שהמחבר אינו מגדיר את תושבי עזה רק "אזרחי מדינת אויב", אלא אויב ממש, כלומר כזה שחלים עליו כל הסייגים, ובעיקר ההיתרים, החלים על חיילי אויב. כדי לנמק את ההגדרה הגורפת הזאת מתמקד המחבר בשני מהלכים מרכזיים: ראשית, הוא מוכיח שדיני המלחמה, ולא הדין הפלילי, הם המערכת המושגית והמשפטית הרלוונטית ללחימה בטרור, ושנית, שבמסגרת דיני המלחמה האלה הגדרות האויב הקיימות וה"קלאסיות" אינן רלוונטיות, ולמעשה יש להרחיב את תכולת ההגדרה הזאת על כלל האוכלוסייה התומכת בטרור. המהלך הראשון מקובל בדרך כלל על מרבית העוסקים באתיקה של הלחימה בטרור; המהלך השני הוא החלק הבעייתי כאן, והוא שהופך את המאמר למסוכן בעיניי. למותר לציין שנוכח סבב הלחימה האחרון במסגרת מבצע "צוק איתן" הפכה הסוגיה הזאת לרלוונטית ולמוחשית אף יותר.

מי האויב?

תחת הכותרת "מי האויב?" מסביר הכותב כי "במלחמה הקלאסית האויב הוא צבאה של המדינה היריבה. בלחימה בטרור, בהיעדר מדינה יריבה, יש כמה אפשרויות להגדרת האויב. האם רק מי שכעת עוסק בטרור הוא האויב? האם כל מי שחבר בארגון טרור הוא האויב? האם גם מי שמסייע לארגון טרור ייחשב לאויב? ואולי גם האוכלוסייה שתומכת בטרור תיחשב לאויב?"¹⁰

בהתייחס לעימותים האסימטריים שישראל נתונה בהם, התשובה שניתנת במאמר לכל השאלות האלה היא "כן" גורף. יש לציין שבתום רצף השאלות מופיעה הפניה להערה שזה נוסחה: "ראו עמדות אלה בתוך...", וכאן מפנה הכותב לשלושה עמודים ספציפיים בספר "המלחמה של המאה ה-21 - דמוקרטיה

פינוי דוגית, 2005 | החיבור בין דת לצבא ידע שתי מחלוקות בעשור האחרון: האחת נוגעת לפינוי יישובים והאחרת, להבדיל, נוגעת לשירת נשים. הסוגיות האלה נוגעות במישרין להיבטים רבים של מה שכינו המחברים "אתיקה צבאית יהודית", ובכל זאת, משתיהן מצליחים הכותבים לחמוק באלגנטיות

נלחמת בטרור" בהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה.¹¹ לא ברור למה הכוונה בניסוח "ראו עמדות אלה", שכן לפני ההפניה העלה המחבר שאלות פתוחות (מי האויב?) ולא עמדות. בכל אופן, כאשר מעיינים באותם העמודים שאליהם מפנה המחבר,¹² מגלים שהטיעונים המובעים בהם סותרים אחד לאחד - מפי שלושה אנשים שונים מאוד זה מזה (פרופסור מרדכי קרמניצר, פרופ' אסא כשר, פרקליט המדינה שי ניצן) - את עמדותיו של מחבר המאמר, אותן העמדות שלכאורה ההפניה הייתה אמורה לתת להן תוקף.

לאחר שתאיר את העמימות המושגית הקיימת בהגדרת האויב קובע כותב המאמר כי העמימות הזאת "מכבידה כמובן על הדרג המבצעי הן בשלבי התכנון, כאשר עליו לקבל אישור משפטי לכל פעולה, הן בשלב הביצוע, כאשר חוסר הבהירות יוצר חשש קבוע מפני מעידה משפטית, והן לאחר הביצוע, כאשר חקירות מצ"ח מאיימות על הדרג הלוחם".¹³

גם אם אכן נכונים הדברים, והעמימות מכבידה על הדרג המבצעי, ספק רב אם ביטול העמימות באופן שמציע המחבר הוא החלופה הרצויה. השלב הבא הוא הטענה כי למעשה, אם נחזור לשאלות כפי שנוסחו במאמר עצמו, לא רק "מי שעוסק בטרור" או "כל מי שחבר בארגון טרור או מי שמסייע לארגון טרור" הם בבחינת אויב, אלא גם "האוכלוסייה התומכת בטרור" מוגדרת כך, ולכן אליבא דכותב המאמר היא יעד לגיטימי לפגיעה.

מכיוון שברור לכותב המאמר שאין ביכולתו באמת להתייחס לאותם האזרחים באופן גורף כאל חיילי אויב, הוא מביא כמה הסתייגויות. כך, למשל: "קביעה זו אינן משמעה ויתור על כללי המוסר במלחמה" (עמ' 201), "עקרון האחריות הקולקטיבית אינו מתיר ענישה קולקטיבית" (עמ' 202); "פעולות של הרג מיותר אסורות באיסור חמור" (עמ' 202). האמירות העמומות האלה נותרות בבחינת עלה תאנה שאינו מצליח לחפות על התמונה הכוללת, כפי שבאה לידי ביטוי בטענות שהן הרבה יותר חד-משמעיות, כמו: "אין היתר לפגוע בבלתי מעורבים באופן מכוון, אולם פגיעת לוואי, אגב ניסיון לפגוע בלוחמים, מותרת" (עמ' 188) - היתר שמתעלם מהסייגים הנדרשים ל"פגיעות לוואי" כאלה על פי כל מערכת עקרונות מקובלת של מוסר בלחימה.

אהרון ברק:

"זהו גורלה של דמוקרטיה, שלא כל האמצעים כשרים בעיניה, ולא כל השיטות שנוקטים אויביה פתוחות לפניה. לא פעם נלחמת הדמוקרטיה כאשר אחת מידיה קשורה לאחור. חרף זאת, ידה של הדמוקרטיה על העליונה, שכן שמירה על שלטון החוק והכרה בחירויות הפרט מהוות מרכיב חשוב בתפיסת ביטחונה. בסופו של יום, הן מחזקות את רוחה ואת כוחה ומאפשרות לה להתגבר על קשייה".¹⁴

עוללים בקנה

לתחתיתו של המדרון המוסרי החלקלק מגיע המחבר בפסקה הבאה המופיעה בעמוד 191, בהמשך לדיון בתפיסה "המקדשת את זכויות הפרט ורואה בהן את חזות הכול". וכך כותב שם המחבר:

"מובן מאליו שתפיסה זו קשה מאוד ליישום כאשר האויב אינו מבדיל בין אזרח לחייל, שכן האויב יכול לשים בכל טנק ונגמ"ש ילד תמים, שאינו מהווה איום בעצמו, ולכן, לכאורה, אסור לפגוע בו. בדרך זו יעניק הילד חסינות לכל הלוחמים שלצידו. מצב אבסורדי שכזה אינו עולה על הדעת וברור שמותר יהיה לפגוע בלוחמים גם במחיר פגיעה בילד שלצידם".

ברור למי בדיוק! או במילים אחרות: זה בדיוק השלב שבו ב"דיעות ספרים" אמורים היו לדחות את כתב היד של הספר או לשלוח אותו לתיקון יסודי. נתעלם לרגע מהדיון האם המשל שהביא המחבר הוא אכן מתאים למצב שבו ארגון טרור פועל בחסות אוכלוסייה

דוגמה נוספת ניתן למצוא בקביעה כי "כאשר מדובר בסיכון חיילי צה"ל או אזרחי ישראל, יש לנקוט את כל האמצעים שימנעו זאת, גם במחיר פגיעת אגב בבלתי מעורבים" (עמ' 200). לכאורה יש כאן כפילות ומורכבות, אך למעשה האמירות החד-משמעיות מעקרות מכל תוקף את ההבהרות לכאורה בנוגע לפגיעה בחפים מפשע.

הדוגמה החדה ביותר למנגנון שבו עקרונות מסוימים מבטלים הסתייגויות כאלה היא זו: "ברור שאם ניתן לצמצם את הפגיעה באזרחי האויב יש לעשות זאת. אולם יש להימנע מלסכן את חיילי צה"ל במהלך המאמצים לצמצם את הפגיעה באזרחי האויב" (עמ' 198). מעבר לבעיה הלוגית המובנית במשפט הזה, הרי שהוא ממש מזמין פעולות לא מוסריות של צה"ל.

יש להבהיר: ברגע שקיבלנו על עצמנו סייגים מסוימים לאופן שבו אנו נלחמים, ברגע שקיבלנו על עצמנו את ההגדרה שאנו צבאה של מדינה דמוקרטית - ואין זה משנה אם אנו נתונים במלחמה עם ארגון טרור או עם מדינה - הגדלנו את הסיכון לחיי חיילינו ולחיי אזרחינו. כאשר התורה מצווה עלינו לא לפגוע בעץ השדה בשעת מלחמה (כדי ליצור כלי מלחמה, למשל), האם לא ברור שיש בכך סכנה עקיפה לחיילינו ולאזרחינו? כאשר אנו מצוים קודם כול לקרוא על עיר לשלום לפני שנעלה עליה להילחם בה, האם אנחנו לא מסכנים את חיי חיילינו בכך שוויתרנו מראש על עקרון ההפתעה? בעניין דומה טען בעבר השופט

חורבות בית בעזה במבצע "צוק איתן" | יש להבהיר: ברגע שקיבלנו על עצמנו סייגים מסוימים לאופן שבו אנו נלחמים, ברגע שקיבלנו על עצמנו את ההגדרה שאנו צבאה של מדינה דמוקרטית - ואין זה משנה אם אנו נתונים במלחמה עם ארגון טרור או עם מדינה - הגדלנו את הסיכון לחיי חיילינו ולחיי אזרחינו

בטרור? מפקדי צה"ל, שהמחבר כל כך מודאג מהעמימות המכבידה עליהם, ימשיכו להתמודד עם העמימות הזאת ועם האתגרים והדילמות היומיומיים הנגזרים ממנה. במילים אחרות, הם ימשיכו לעשות מה שמפקדים עשו מאז ומעולם: לקבל החלטות.

סיכום

לדעתי, העיון בספר מפרה ומעניין מעצם העובדה שהוא מרכז בתוכו מקורות רבים ומתוך היכולת לחברם למציאות שבה אנו חיים ולוחמים. יחד עם זאת, קשה להתעלם מכך שהספר מציג תמונה חסרה, חלקית, ואף מחמיר את הבעיה בכך שהוא מתיימר להציג תמונה שלמה ומקיפה. נוסף על כך, חלקים מסוימים, שאליהם התייחסתי במפורט, סותרים באופן יסודי את רוח צה"ל הן במובנו המופשט והעקרוני והן ברמה היישומית המתייחסת למסמך עצמו. אותו "מבט יהודי על רוח צה"ל", שהספר שאף לספק לקוראיו, הוא מבט חלקי מדי, לעיתים בעייתי ומסוכן ובעיקר - כזה שאינו מצליח לבטא את מלוא העושר והעומק המצויים במסורת שאת קולה הוא מתיימר לבטא.

תודות לתא"ל (מיל') אמיר השכל, לד"ר דניאל מרום ולרס"ן לי בילו על הערותיהם מאירת העיניים למאמר ועל תרומתם לעריכתו.

ההערות למאמר הזה מתפרסמות באתר מערכות

כאשר אנו מצווים קודם כול לקרוא על עיר לשלום לפני שנעלה עליה להילחם בה, האם אנחנו לא מסכנים את חיי חיילינו בכך שוויתרנו מראש על עקרון ההפתעה?

ידלין ופרופסור אסא כשר, ושכונתה לימים "הקוד האתי ללחימה בטרור"¹⁵. לפי התפיסה הזאת, יש קדימה מוסרית לחיי חיילינו על פני אזרחי האויב, והיא הותקפה על ידי כמה אנשי רוח, בעיקר לאחר מבצע "עופרת יצוקה"¹⁶. לסיכום החלק הזה: חיי אזרחינו קודמים אולי לחיי חיילינו, וחיי חיילינו בוודאי קודמים לחיי חיילי האויב, כפי שמשתמע מעצם ההגדרות של "צבא" ושל "חייל" במדינה דמוקרטית. אך הניסיון לפתור דילמות של מוסר בלחימה הנוגעות לאזרחי האויב פשוט על ידי העלמת קטגוריית האזרח ובחינה מחדש של "הגדרת האויב בלחימה בטרור" באופן שתתאים לצרכים שלנו - ובכך הניסיון הזה הוא פתרון קל מדי ורע מדי.

הדילמות המוסריות שעיינתי התמודד צה"ל במערכה האחרונה ראויות להרחבה נפרדת, אך דבר אחד ברור בעיניי: את הקווים הערכיים המנחים שלאורם פעל צה"ל לא ניתן לרדד לרמת סטיקר או "כלל אצבע". הראו לי מקום נטול ספקות, נטול סייגים, רווי בוודאות מוחלטת - ואראה לכם גיהנום מהו. ומה יהיה על "הגדרת האויב בלחימה

אזרחית. ניח שהמשל קביל וננסה להמשיך את הניסוי המחשבתי הזה: מחר בבוקר יקום לנו אויב טרור משוריין, שבכל טנק, בסל הצריח, יניח תינוק. האומנם "ברור שמותר יהיה לפגוע בלוחמים גם במחיר פגיעה בילד שלצידם"? אני רוצה להציע, בזירות, את התשובה הבאה: לא. חד-משמעית לא. מדוע? מפני שזה יהיה לא מוסרי. והשפל המוסרי שאליו מידרדרים אויבך אינו יכול להכתיב את הרף המוסרי שלך עצמך.

מחר בבוקר ניתן להמשיך ולהציב תינוקות תיאורטיים בכל מיני מקומות: ברכבו האישי של נסראללה, במטוסים הנושאים חימוש לא קונוונציונלי וכו'. מהכרתנו את החמאס, למשל - וראינו לכך כמה עדויות במהלך מבצע "צוק איתן" - הוא נוהג לפתוח גני ילדים מעל מחסני תחמושת, ולהפך: לבנות מחסני תחמושת מתחת לגני ילדים. מאגרי רקטות ופירי מנהרות נמצאו גם בסמיכות מבעיתה לבתי ספר של אוני"א, לבתי חולים וכיו"ב. במהלך הלחימה נצפו כמה מקרים שבהם מנע החמאס באופן פעיל את פינויה של האוכלוסייה האזרחית ממרחבי הלחימה - בין אם באופן נקודתי ובין אם בהיקפים רחבים יותר, עד כדי שכונות שלמות. מה היינו אמורים לעשות בנוגע למקומות האלה? לפוצץ את כולם על יושביהם ללא התראה? להסתפק בכרוזים בלבד?

במהלך מבצע "צוק איתן" התגלגלה אליי תמונה של רכב ועליו סטיקר שבו כתוב בזו הלשון: "מוסר התורה קובע: חיי חיילינו קודמים לחיי אזרחי האויב". נעזוב לרגע את החלק של "מוסר התורה קובע", ואת הסתירה הפנימית שהוא מכיל בתוכו. לגופו של עניין: כמה קשה להתנגד לסטיקר כזה? הרי מיד תוטח בך הגרסה הפוכה: "רגע, אז אתה טוען שחיי אזרחי האויב קודמים לחיי חיילינו?!" ובכל זאת, עם כל הקושי שבדבר, אני כופר בסטיקר הנ"ל, בדיוק כפי שאני כופר בתאומו ההפוך והדמיוני שהוצע לעיל: האחד הוא מתכון לאובדן כל בלם מוסרי, והאחר הוא מתכון לכניעה לטרור.

זו אינה הפעם הראשונה שבה עולה הגישה הזאת לפני השטח. זה כמה שנים מתקיים בצה"ל ומחוצה לו דיון בנוגע לתוקפו של הסטיקר הנ"ל, אם תרצו. ראשית הדברים בתפיסה שנוסחה על ידי אלוף (מיל') עמוס